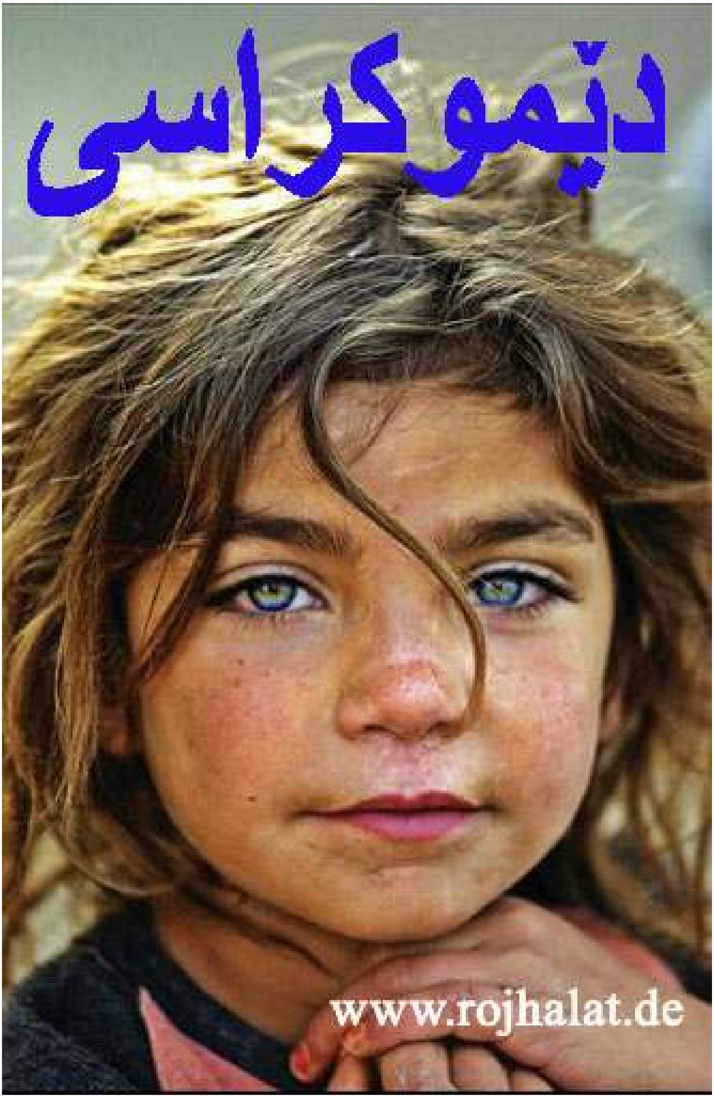

نووسینی نادر فەتحی (شوانە)

ئەو نووسراوەیە پێشکەش دەکەم بە هەموو هاونەتەوەکانم لە کوردستانی گەورە و هیوادارم لە داهاتوویەکی زۆر نزیکدا بە یەکیەتی و یەکگرتوویی هەمووومان، جیاواز لە هەر باوەڕ و بۆچوونێکی کە هەمانە، کۆمەڵگایەکی بێ قڕە و ئارام و دێموکراتیک پێک بێنین. چونکە تەنیا رێگای رزگاری لە چەوسانەوەی نەتەوەیی، ئاگادارکردن و روونکردنەوەی مرۆڤی کۆمەڵگا و ناسینی مافە سروشتییەکانیانە. بە هیوای رزگاری کوردستان.

نادر فەتحی(شوانە) رێبەندانی 2708 ی کوردی

پێرست : لاپەڕە

پێش وتار 4

بەشی یەکەم: دێموکراسی

دێموکراسی یانی چی؟ 6
بۆچی پێویستیمان بە دەوڵەت هەیە؟ 9
ئایا دێموکراسی تەنیا فۆڕمی دەوڵەتدارییە؟ 12
دێموکراسی و سیستمی کۆمار(جومهووری) هەر یەکن؟ 15
نیشانەکانی دێموکراسی چین؟ 17
مافی مرۆڤ چییە؟ 19

بەشی دووهەم :مێژووی دێموکراسی

هەوەڵین دێموکراسی لە کوێ پێک هات؟ 21
لە ئینگلیس چ فۆڕمێکی دەوڵەتیی پێک هات؟ 24
ڕێفۆرماسیۆن چ پێوەندیەکی بە دێموکراسییەوەهەیە؟ 26
وڵاتەیەکگرتوەکانی ئەمریکا چۆن دامەزران؟ 28
ڕۆشنبیریی چ کاریگەرییەکی لەسەر دێموکراسی هەبوو؟ 29
شۆڕشی فەرانسە چۆن پێکهات؟ 31
دێموکراسی لە ئاڵمان چۆن پێکهات ؟ 33
کۆماری فێدراڵی ئاڵمان چۆن دامەزرا؟ 36

بەشی سێ هەم: چۆن دەوڵەتێکی دێموکراتیک بەڕێوەدەچێ

دێموکراسی ڕاستەوخۆ یانی چی؟ 37
حیزبەکان چ ئەرکێکیان لەسەر شانە؟ 39
چۆنییەتی هەڵبژاردن لە کۆمەڵگای دێموکراتیکدا ؟ 40
لە دەوڵەتی دێموکراتیکدا چۆن پارلەمان پێک دێت؟ 42
حیزبەکانی (ئۆپۆزیسیۆن) چ ئەرکێکان هەیە؟ 43
چۆن یاسا پێکدێ؟ 44
کۆماری فێدراڵ چییە؟ 45

بەشی چوارەم: مەترسییەکان و لایەنگری لە دێموکراسی

ئەرکی هەرکام لە ئێمە بۆ پێکهاتنی دێموکراسی چییە؟ 46
لە دێموکراسیدا چۆن لەگەڵ ئۆپۆزیسیۆن مامڵە دەکرێت؟ 48
بۆچی دەبێ مرۆڤ مەیلی سیاسیان هەبێ؟ 50

پێش وتار

زیاتر له چەند دەیەیه له زۆربەی وڵاته ئورووپاییەکان سیستمی حکوومەتی دێموکراتیک حاکمه. لەمڕۆدا بۆ ئێمه شتێکی زۆر ئاساییه له دەوڵەتێکی دێموکراتیکدا دەژین، ڕۆژانه کەڵک له لایەنه باشەکانی ئەو سیستەمه وەردەگرین، فکری سیاسی خۆمان به بێ هیچ ترسێک له کۆمەڵگادا دەردەبڕین و زانیاری له ڕۆژنامه و رادیۆ و تەلەویزیۆن و مێدیاکان وەردەگرین. ئێمەی مرۆڤ به هێزی بیروباوەڕی سیاسیمان و هەڵبژاردنی نوێنەری ڕاستەقینه، کاریگەریی و گۆڕانکاری لەسەر دەوڵەت دادەنێین. ئێمه مافی ئەوەمان هەیه، دەسته و حیزبی سیاسی خۆمان پێک بێنین تەنانەت ئەگەر دژ به سیاسەتەکانی دەوڵەتیش بێ. ئێمه هەموومان له بەرابەر یاسادا یەکسانین. به بێ جیاوازی لەوەیکه ژن یا پیاو بین، ڕەنگی پێستمان چ بێ، خەلکی کوێ بین یا دین و ئایین مان چ بێ. ئەگەر جیاوازی فیکری له بەینماندا هەبێ هەوڵ دەدەین له ڕێگای دیالۆگەوه ڕێگەچارەی بۆ بدۆزینەوه، نەک به شەڕ و زۆرەملی. له هەمووشتێک گرنگتر ئەوەیه، ئێمه له وڵاتێکدا دەژین که خۆمان کاریگەریمان له گۆڕانکارییەکاندا هەیه. دیاره هەموو مرۆڤێک دەبێ یاساکانی سیستمی دێموکراتیک بناسێ و بزانێ دێموکراسی چۆن بەڕێوه دەچێ. پرسیارەکانی سەبارەت به دێموکراسی بەو وتاره وەڵام دەدرێنەوه. ئەو نووسراوەیه باس له دایک بوونی دێموکراسی له یۆنانی کۆن و گەشەپێدانی بیری دێموکراتیک له یەکەم ڕۆژەکانییەوه تا ئێستا دەکا. جیاوازی له نێوان دێموکراسی و دیکتاتۆری ڕوون دەکاتەوه. هەر وەها ئەم وتاره به لایەنگری له دێموکراسی هەوڵی دامەزراندنی ئەو سیستمه دەدات، چونکه دێموکراسی تەنیا فۆڕمێکی ویشکی دەوڵەتیی نییه، بەڵکوو شێوەیەک له سیستمی

ئیداری- دەوڵەتیی یە کە هەڵسوکەوتی رۆژانەی مرۆڤ لەگەڵ یەکدا دیاری دەکات، بۆیە دەبێ بە بەشداری بەردەوامی هەمووومان زیندوو ڕابگیرێ.

بەشی یەکەم: دێموکراسی

دێموکراسی یانی چی؟

بێنە و بەردە و وت و وێژە لە پۆلی شەشەمی "ئا" :
قەرارە قوتابییەکانی شەشەمی "ئا" پێکەوە سەفەرێکی یەک ڕۆژە بکەن. پرسیارەکە ئەوەیە، بۆ کوێ بچن؟ سەفەری ساڵی پێشوو مامۆستاکە بۆی دیاری کردبوون. بەڵام ئەمساڵ نوێنەری قوتابیەکان بە مامۆستای ڕاگەیاندوە کە ئەوان بەتەمان بۆخۆیان شوێن و چۆنیەتی سەفەرکە دیاری بکەن. لەپێشدا پێشنیارەکان کۆدەکەنەوە : ژمارەیەک لە قوتابیان چوون بۆ "باغی وەحش"یان پێخۆشە، بەشێک چوونە ناو سروشت، و ژمارەیەکیش دیتنی پاڵێوگای نەوتیان پێشنیار کردوە و بەشێکیش مەیلیان بۆ بارودۆخی ژیان لە گوند و چۆنیتی کار لەسەر مەزرا هەیە.

هەموو پێشنیارەکان لەسەر تەختەڕەشەکەی قوتابخانە دەنووسن. لەپێشدا نوێنەرەکان لەسەر پێشنیارەکان دەدوێن و خاڵە باشە کانی شی دەکەنەوە و دژبەرەکانیش دەرفەتیان پێ دەدرێ لەسەر خاڵە لاوازەکان دەنگی خۆیان دەربڕن. دوای لێ دوانێکی تێروتەسەل لەسەر هەموو پێشنیارەکان، قوتابییەکان ناتوانن لەسەر دیاری کردنی سەفەرەکە ساغ ببنەوە. لە کۆتاییدا دێنە سەر ئەو باوەڕە کە هەرکام لە قوتابییەکان دەنگی خۆیان لەسەر کوتە کاغەزێک بنووسن، هەرکام لە پێشنیارەکان دەنگی زیاتریان هێناوە، ئەوە دەنگی زۆرینەیە و دەبێ ئەوانی تر پەسەندی بکەن. کەوابوو هەرکام دەنگی خۆیان لەسەر کاغەز دەنووسن و کاغەزەکە قەد دەکەن و دەیخەنە ناو سەتڵێکەوە کە لەلایەن نوێنەری قوتابییەکانەوە کۆ دەکرێتەوە. دوای بژاردنی

دەنگەکان لە 30 قوتابی 14 کەسیان دەنگی خۆیان بە "بارودۆخی ژیان لە گوند و چۆنیتی کار لەسەر مەزرا" دەدەن، دەنگەکانی تریش بەسەر پێشنیارەکانی دیکەدا دابەش دەبن. کەوابوو زۆربەی قوتابییەکان مەیلیان بۆ زانیاری لەسەر ژیان لەگوندەکان هەیە. ئەوە بەو مانایەیە کە ئەو بڕیارە لەلایەن هەموو قوتابیانەوە دەبێ پیرۆز رابگیرێ .دیارە ئەوانەی پێشنیارکانیان دەنگی کەمیان هێنابۆوە، زۆر رازی نەبوون، بەڵام لەبەرخۆیانەوە دەیانگوت : قەی چ دەکا ئەمساڵ دەنگمان نەهێناوە، هەول دەدەین ساڵی داهاتوو تاقی کەینەوە.

لە پارلەمان و دەوڵت و هەروەها بۆ بڕیاردان لەسەر کاروباری دەوڵەتی شێوازی هەڵبژاردنەکەی قوتابیانی پۆلی شەشی "ئا"، بەکاردەهێندرێت. هەموو پرسیار و یاخود کێشەکانی خەڵکی و کۆمەڵگا دەکەوێتە بەر لکۆڵینەوە و بە هێنانەوەی بەڵگە و گوێ لێراگرتن لە بۆچوونی دژبەران دەنگی لەسەر دەدرێت، وەک دەشزانین ئەوە دەنگی زۆرینەیە کە بڕیاری ئاخر دەدات. لە کۆمەڵگای دێموکراتیکدا یاسای زۆرینە حاکمە. بەو مانایەیە کە دوای لێکۆڵینەوە و دەنگ دان لەسەر تەوەرێك، دەنگی زۆرینە بۆ هەموان پەسەندە، تەنانەت بۆ ئەو کەسانەی دژبە زۆرینە دەنگیان داوە. رەنگە ئەوە بێ ئینسافی بێ سەبارەت بەو کەسانەی لە کەمینە دان، چونکە مەجبوور دەکرێن دەنگی زۆرینە پەسەند بکەن. دیارە باشترین ئاڵترناتیو دۆزینەوەی رێگاچارەیەکە کە هەموو نوێنەرەکان هاودەنگییان لەسەر بووبێ، بەڵام ئەوە زۆر چەتوون هەڵدەکەوێ کە هەموو بە یەکدەنگی لەسەر بڕیارێک ساغ ببنەوە. هەر بەو هۆیە دەبێ فێر بین بڕیاری زۆرینە بسەلمێنین و بە شێوەیەکی شارستانی لە بەرابەر کارەساتەکاندا هەڵس و کەوت بکەین. هەروەک دیتمان تەنانەت لە ناو قوتابیخانەیەک بە 30 قوتابییەوە چوار

بۆچوونی جیاوازی تێدا بینرا، بەڵام ئەوە قانوونی کۆمەڵگای دێموکراتیکە کە بڕیاری زۆرینە بە سەر کەمینەدا دەسەپێنێ. بۆ ئەوەی ژمارەی کەمینە تا ئەو جێگایەی دەکرێ کەم ڕابگیرێ، دەبێ هەوڵ بدەین گوێ ڕاگری بیر و بۆچوونی ئەوانیش بە وردی ببین و بۆ دانیشتنەکان و پشکنین و دۆزینەوەی ڕێگاچارەی دروست کات تەرخان بکەین. جگەلەوە پێویستە کە گرینگایەتیی تەوەرەکان لەبەر چاوبگیرترێ. بەو مانایە کە هەرچەند تەوەرەکە جیددی تر بێ بەو ئەندازەیە دەبی هەوڵ بدرێ بە روونکردنەوە و دۆزینی هەرچی زیاتری مەسەلەکە، ژمارەی زۆرینە زیاتر بکرێ.

دیارە دێموکراسی شێوەی ئیدئالی کۆمەڵگا نییە چونکە هەمیشە کەمینەیەکی تێدایە کە مەجبوور بە قەبووڵکردنی بڕیاری زۆرینە دەبن، بەڵام لەناو هەموو سیستمە کانی تردا بە درێژایی هەزاران ساڵ تاقیکرنەوە، دێموکراسی تەنیا سیستمێکە کە ئازادی و هەلس و کەوتی شارستانیی و بێ شەڕ و قڕەی بۆ مرۆڤ بە دیاری هێناوە.

بۆچی پێویستیمان بە دەوڵەت هەیە؟

مرۆڤ پێویستییان بە ژیانی بەکۆمەڵ هەیە. بە شێوەی دایم هیچ مرۆڤێک ناتوانێ بەتەنیا بژی. زۆربەی کات پێویستیمان بە یارمەتی یەکترهەیە، بۆ نموونە: لە کاتی نەخۆشییدا، بۆ یارمەتییدانی یەکتر و یەکگرتوویی لە بەرامبەر چەڵەمەکانی ژیان و یا لە کاتی خۆشی و ناخۆشی و...، یا پیویستیمان بە زۆر کەرەسەی ژیانە کە بە تەنیا زۆر چەتوونە بتوانین ئامادەیان بکەین وەک: کەوش، جل، خواردەمەنی، سەیارە و... زۆر شتی دیکە.
زۆر کاری دیکەش هەن کە مرۆڤ بە تەنیا ناتوانێ بەڕیوەیان بەرێ، چونکە زانیاری و فێرکاری دەوێ،وەک "دوکتۆری، مەهەندیسی، مامۆستای قوتابخانە، کارمەندی ئیدارات، کارگەری و..." و بۆ هەڵسووڕاندی هەرچی باشتری کۆمەڵگا ئەو ئیشانە دەبێ بەسەر مرۆڤدا دابەش بکردرێن.
بەو شێوەیە مرۆڤ لە گرووپی چکوولە و گەورەدا لەگەڵ یەک دەژین: دایک و باوک و منداڵ خێزان پێکدێنن، چەند خێزان لە گوندێکدا دەژین و خێزانی زۆرتر شارە چکوولە و گەورەکان پێک دێنن. ئەو مرۆڤانەی فەرهەنگ و نەریت و مێژوو و زمانی هاوبەشیان هەیە نەتەوە پێکدێنن. ژیانی بەکۆمەڵ بۆ هەرکام لە بەشدارانی کۆمەڵگا لایەنی باشی خۆی هەیە. هاوکات، ئەوە بەو مانایەشە کە ژیانی بەکۆمەڵ شەرت و شروت بۆ هەرکام لە ئێمە پێکدێنێ: پیاو ناتوانی ئەوەی بۆخۆی پێخۆشە بیکات، بەڵکوو دەبێ بە پێی عادەت و دەرەجەی پێشکەوتوویی کۆمەڵگا و یاسا هەلس و کەوت بکا، تەنانەت ئەگەر بە چاوپۆشیکردن لە ئازادی خۆی تەواو بێ. **ئازادی هەریەک لە ئێمە ئەوکاتە تەواو دەبی، کە ئازادی یەکێکیتری پێ، پێشێل بکرێ!**

نموونەیەکی باش بۆ ئەوە، هاتوچۆبە سەیارە لە ناو شەقامەکانە. ئەگەر هەرکەس بەو جۆرەی بۆخۆی پێیخۆشبێ سەیارە لێ بخوڕێ ، بەبێ لەبەرچاوگرتنی وەسیلەکانیتر ومرۆڤی لە هات و چۆ دان و بە بێ چاو لێکردن لە چرای راهنمایی و تابلۆکانی راهنمایی ، داخوا چ بارودۆخێکی سەیر پێک بێ؟ بۆئەوەی وێنەیەکی ئاوا ناحەز پێک نەیە، دەبێ بەپێی ئەو ئازادیيانەی یاسا بۆ هەرکام لە ئێمەی دیاری کردوە مافی ئەوانیتر راگرین و پێشێلیان نەکەین.

بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی بەکۆمەڵ و پتەوڕاگرتنی لە هەر کۆمەڵگایەک پێویستیمان بە دام و دەستوور و هەروەها جەزا هەیە کە بە گشت پێدەلێین "یاسا". یاسا بۆ هەموو کەسێکە، و هەمووما‌ن دەبێ پیرۆزی ڕاگرین. یاساکان یاخود دام و دەستوورەکان ئەرکی کۆمەڵگا دیاری دەکەن. دیارە لە کۆمەڵگایەکی گەورەدا دەبێ کەسێک بێ کە ئەو دام و دەستوور و یاسایانە بە رێوەبەرێ و چوارچێوەیان بۆ ساز بکا و ئەوکەسانەی یاسا ڕاناگرن یاخود کاری هەڵە دەکەن، جەزایان بۆ دیاری بکا، کە ئەوە دەبێتە هۆی پێکهێنانی دەوڵەت. دەوڵەت هەوڵی ڕاگرتن و پارێزگاری لە ئازادی و مافی ژیانی هەرکام لە ئێمە بە پێی یاسا دەکا. ئەوەش تەنیا دەوڵەتە کە مافی هەیە جەزا بۆ ئەوکەسانەی دژ بە یاسا جووڵاونەتەوە، دیاری بکا.

یەکێکی تر لە ئەرکەکانی دەوڵەت پێکهێنان و ئامادەکردنی ئەو شتانەیە کە هەمووما‌ن پێویستیمان پێی هەیە و لە لایەن گشت کۆمەڵگاوە کەڵکی لێ وەردەگیرترێ وەک: دورستکردنی قوتابخانە، نەخۆشخانە، شەقامەکان، فڕۆکەخانە، جێی وەرزش و مەلێ و.... جگە لەوانە ئەرکی دەوڵەت دانانی هێزی ئەڕتەش

و ئاگالێبوون لە مرۆڤە نەخۆش و پیرەکان و پێکهێنانی فێرگەی ئیش و زانستگا و ... .

دیارە بۆ وەدیهێنانی ئەو کارانەی دەوڵەت پیویست بە لایەنی ماڵیی و ئابووریە، جگە لەوەیکە دەوڵەت لە سەرچاوە سروشتییەکانی وەک نەوت و رەژی و...بۆ ئەو مەبەستە کەڵک وەردەگرێ، بەشێکیشی بە شێوەی ماڵیات دەکەوێتە سەر شانی بەشدارانی کۆمەڵگا. دەوڵەت چۆنیەتیی و زۆر و کەمیی ماڵیات بەپێی بارودۆخی ژیانمان، بۆ هەرکام لە ئێمە دیاری دەکات. جگە لە کاری حکوومەت، کارمەندانی ئیداریی و خەدەمات و... لەلایەن دەوڵەتەوە بەڕێوەدەچێ بۆ نموونە ئیدارەکانی مالیات، پۆلیس، بەلەدییە، ئامووزش و پەروەرش، دادگا، رێی ئاسن، خەدەماتی خاوێنکردنە و لابردنی زوبالە و... زۆر شتی تری کە.

ئایا دێموکراسی تەنیا فۆڕمی دەوڵەتدارییە؟

چەند جۆر فۆڕمی دەوڵەتداری هەن. لە ڕابردوودا و لە زۆربەی وڵاتانی دنیا تەنیا تاقە کەسێک بڕیاری بەسەر خەڵکدا دەدا، وەک شا یا میر. مرۆڤ وەک بەردە و بەکرێگیراو و شا و میر لەسەرەوەی هەموویان بوون و بە تەنیا بڕیاریان لەسەر کار و باری دەوڵەت دەدا. بەو وێنە دەوڵەتانە دەوڵەتی پاشایی دەگوترێ. وشەی پاشایی یا "مونارشی" لە زمانی یونانییەوە دێت و بە مانای "حاکمی یەکتا" یە.

یەکەمین شاکان لە شەرکەری باش کە لە شەڕدا ئازایی زۆریان لە خۆیان نیشاندابایە، دیاری دەکران.

لە هەوەڵەوە ئەو بڕیارە، یانی بە شا کردنی شەڕکەرێکی باش، لە لایەن خەڵکە و دەردەچوو، چونکە ئەوکات خەڵکی پێیان وابوو کە شەڕکەرێکی ئازا باشتر دەتوانی ئەمنیەت و ئازادی خەڵکی وەدی بێنێ. کە دواتر هەڵبژاردنی شا ئیتر مافی خەڵک نەما و بووە مافی خێزانیی و دوای نەمانی شا کوڕەکەی ئوتۆماتیک دەبوو بە جێگری باوکی. بەو شێوەیە خێزانی پاشایی پێکهات کە زیاتر لە چەند سەدە حکوومەتیان دەکرد. زۆربەی ئەو پاشایانە پێیانوابوو کە شا شتێکی ئیلاهی و ئاسمانیە و خودا بەهۆی ئەو تایبەتمەندییانە و جیاوازییانەی کە لەگەڵ خەڵکی ئاسایی بۆیان قایل بوە، ئیشی حکوومەتیی پێ ئەسپاردوون. قسەی زۆربەی ئەو شایانە یاسا بوو. ڕەخنە یا قسە لە قسەی شادا کردن بە ئەوپەڕی بێ شەرمییەوە و بە جەزای زۆر گەورە و گران جواب دەدرایەوە. زۆربەی ئەو شایانە لەگەڵ ئەوەی هیچ ئیشێکیان نەدەکرد و هیچ هونەرێکیان نەبوو، لە باڕودۆخێکی زۆر باش دا دەژیان، لە حاڵێکدا خەڵکی ئاسایی

لەپەنا ئەوهەموو ئیش و تەنگ و چەڵەمانەی ژیان، دەبوو مالیاتێکی زۆریش بە خەزێنەی شا بدەن! دەوڵەتی پاشایی یا مونارشی لە وڵاتانی وەک سپانیا و ئینگلیس ئەورۆش هەر هەن بەڵام ئیتر وەک پێشوو "شا" هێزی گەورەی سیاسی نیین و بڕیارەکان لە لایەن دەوڵەتە هەڵبژاردراوەکانەوە دەردەچێ کە هیچ فری بە شاوە نییە و شا تەنیا بە شێوەی سومبۆلێک لە کۆمەڵگادا راگیراوە.

شێوەیەکی تری دەوڵەتداری دیکتاتۆرییە. نێوی "دیکتاتۆر" لە زمانی لاتینەوە هاتووە. لە کاتی رۆمی کۆندا "دیکتاتۆر" کارمەند یاخود جیرەخۆری دەوڵەت بوون کە لە کاتی تەنگانەدا بۆ هێمن کردنەوەی بارودۆخی تایبەتیی سیاسی کەڵکیان لێوەرگرتوون و دەبوونە گورز هەڵگری دەوڵەت. ئەو ماوەیەی "دیکتاتۆر"ەکان بڕیاری حکوومەتیان بەدەستەوەدەگرت یاساکان هیچ کاربوردێکیان نەدەما و پووچەڵ دەکرانەوە. دوای ئارام بوونەوەی بارودۆخەکە دەچوونەوە سەر ئیشی پێشووی خۆیان. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی زۆر دیکتاتۆرەکان بە هێزی زۆرەملی، شاکانیان لەسەر حکوومەت لابرد و بە کوشتن یا دورخستنەوەیان لەسەر کار و باری سیاسی، هاتنە سەر قودرەت کە دواتر ئەو چەشنە حەرەکەتە سیاسییە بە "کۆدتا" نێودێر کرا. لەو سەدانەی ئێمە تێیداین، زۆر جار هێزی ئەرتەش دژبە حکوومەتە دێموکراتیە هەڵبژاردراوە کانی لە لایەن خەڵکەوە، "کۆدتا"یان کردوە و هێزی دەوڵەتیان لە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان گرتووە. بەهانەی کۆدتاچییەکان بۆ ئەو کردەوەیان، "لاواز بوون و لە عوهدەبەرنەهاتنی دەوڵەت لە بەرامبەر چەڵەمەکان وکێشەکانی کومەڵگا و پێویستبوون بە دەوڵەتێکی نوێ و بەهێز کە بتوانێ بەسەر ناکۆکییەکانی کومەڵگادا زاڵ بێ، نێو دەنێن"! بەڵام لە راستیدا ئەو کارەیان یا

بۆ وەدەستهێنانی هێزی سیاسی خۆیان و یا بۆ هێنانە سە کاری گروپ و دەستەیەکی تایبەت بوە. بۆ نموونە کۆدتای 1936 لە سپانیا و یا کۆدتای 1973 لە شیلی.

دیکتاتۆری واش هەن کە لە رێگای قانوونی و تەنانەت بە هەڵبژاردنی خەڵکی دێنە سەرکار وەک: لە زەمانی رۆمی کۆن یا لە ئاڵمان کە ئادۆڵف هیتلێر لە ساڵی 1933 بوو بە یەکێک لە گەورەترین دیکتاتۆرەکانی جیهان. زۆربەی دیکتاتۆرەکان بە زۆرەملی و تیرۆڕ حکوومەت دەکەن. هەرکەس رەخنەیان لێ بکات یا بیری سیاسی جیاواز لەوانی هەبێت، چارەنووسیان زیندان و بڕین و کوشتنە. بەداخەوە تەنانەت ئێستاش و لە سەدەی ئێمەشدا، "دیکتاتۆر" لە زۆر یەک لە وڵاتانی دنیا حکوومەت دەکەن. سیستمی دێموکراسی لە چەند دەیەی ڕابردوودا بەرە بەرە جێی سیستەمەکانی کە دەگرێتەوە و لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی دیکتاتۆری حاکمە، مرۆڤی دێموکراتیک بۆ پێکهێنانی حکوومەتی دێموکراتیک خەبات دەکەن.

دێموكراسی و سیستمی جومهووری(كۆمار) هەر یەكن؟

زۆربەی دەوڵەتەكانی دنیا ناوی "كۆمار"یان لەسەر خۆیان داناوە وەک: كۆماری ئوتریش، كۆماری فیدراڵی ئاڵمان، كۆماری پۆلانیا (لەهستان) و كۆماری خەڵكیی چین و .... وشەی كۆمار لە زمانی لاتینەوە هاتوە و ئەو مانایە دەگەیێنێت = " **شتێک، كە بۆ هەموومان ە و هەمووشمان تێیدا بەشدارین**".
ئەوە یەكەم بەو مانایەیە "كۆمار" فۆڕمێكی دەولەتیە كە لە خزمەت حاكمێكی یەكتا یاخود دەستەو گرووپێكی تایبەتدا نییە، بەڵكوو لە خزمەت هەموو بەشەكانی كۆمەڵگا دایە. هاوكات ئەوە بەو مانایەشە كە دەوڵەت پارێزەری خەڵكییە و دەبێ لە كاتی شەڕ، برسییەتی و هەموو كێشەكانی ژیانی كۆمەلگا یارمەتیدەری خەڵكی بێت. دەوڵەتی كۆمار بەو مانایەیە كە نوێنەری ڕاستەقینەی خەڵكی بڕیار دەدەن، نەک شا یا دیكتاتۆر و یا حاكمێكی یەكتا.

دەشكرێ دەوڵەتێكی جمهووری، دێموكراتیک نەبێ. زۆر لەمەوبەر گەلێک كۆمار هەبوون كە دەوڵەت نوێنەری بەشێكی تایبەت لە خەڵكی بوو، چونكە مافی هەڵبژاردن ئەوكات بۆ نموونە تەنیا بۆ دەوڵەمەندەكان بوو. دێموكراتیی ڕەاستەقینە ئەو دێموكراتیەیە كە هەموو بەشەكانی كۆمەڵگا بەشداری تێدا بكا و مافی هەڵبژاردنی تێداهەبێ. تەنانەت ئێستاش لەمڕۆی جیهاندا زۆر دەوڵەت هەن كە ناوی دەوڵەتی جمهووریان لەسەرخۆیان داناوە و هیچ فڕێكیان بە جمهووریەوە نییە و تەنیا بەشێكی كەمی كۆمەڵگا هەڵیانبژاردوون. بڕیاردەری زۆربەی ئەو چەشن حكوومەتانە گرووپ یا حیزبێكی تایبەتن كە پێیانوایە كێشەكان و ناكۆكییەكانی كۆمەڵگا بە باشی دەناسن و بۆ چارەسەركردنیان پێویست بە پرسین لە خەڵكی نییە. ئەو چەشن جمهووریانە لە ڕاستیدا حكوومەتێكی دیكتاتۆڕین.

چۆنییەتی و راستەقینە بوونی دەوڵەتێکی دێموکراتیک دەتوانین بەوە بیپێوین کە تاك تاکی مرۆڤ تا چ رادەیەک مافی بڕیاردانیان لەسەر چارەنووسی خۆیان هەیە و چەندە ماف وئازادیان لە کۆمەڵگا دا وەدی هاتوە.

نیشانەکانی دێموکراسی چین؟

دێموکراسی راستەقینە لەوەدا دەبیندرێ کە مرۆڤ چەندە ئازادییان لە کۆمەڵگادا هەیە. چۆنییەتی و ژمارەی مافەکانیان لە کۆمەڵگادا چن و ئەیکە تەنانەت دەولەتیش نەتوانێ ئەو مافانەیان لێورگرێتەوە. بۆ نموونە سەبارەت بە مافی بیرکردنەوە و دەربڕینی بۆچوون لە کۆمەڵگادا: مرۆڤ لە هەر جێگا و هەر کاتێکدا مافیان هەیە بڕوای خۆیان بدرکێنن، بە بێ ئەوەیکە هیچ کێشەیەکی کاری یاخود کومەڵایەتیان بۆ پێش بێ، تەنانەت ئەگەر ئەو بۆچوونەیان دژبە بیرکردنەوەی دەولەتیش بێ؟ مافی ئەوەیان هەیە کۆبوونەوە بکەن، گرووپ و تەنانەت حیزبی سیاسی خۆیان پێک بێنن؟

یەکێک لە تایبەتمەندییە هەرە پێویستیەکانی دێموکراسی، ئازادی دان بە رۆژنامە و کتێب و تلەوزیۆن و... هەموو راگەیاندنە گشتییەکانە لە کۆمەڵگادا. بە هۆی ئەو راگەیاندنانە خەڵکی دەتوانن سەبارەت بە کار و باری دەولەت و ئەویکە سیاسەت وانان و دەولەت چیان لە بەرنامە دایە و چۆن رێگەچارە بۆ کێشەکانی کۆمەڵگا دەدۆزنەوە، ئاگادار بنەوە. ئەو شێوە ئاگادار کردنەوەیە دەتوانێ ئاڵوگۆڕ پێک بێنێ بۆ دەنگدان و هەڵبژاردنی داهاتووی کاربەدەستانی حکوومەت یاخود سیاسەتوانان لە لایەن بەشداران و دەنگدەرانەوە.

یەکێک لە هەرە خاڵە گرنگەکانی دێموکراسی هەڵبژاردنی بەشداران و سیاسەتمەدارانی ناو دەولەتە لە لایەن هەموو بەشەکانی خەڵکی یەوە یە، بە بێ جیاوازی لەویکە ژن یا پیاو، دەولەمەند یا فەقیر، رەش یا سپی، و ... بێ. هەرکام لە بەشدارانی کۆمەڵگا مافی ئەوەیان هەیە بۆ هەر ئیدارەیەک کە پێیان خۆش بێ خۆیان کاندید بکەن. ئەوەش زۆر گرنگە کە بۆ هەڵبژاردن، هەرچی زۆرتر ئاڵترناتیو یا بۆچوونی جیاوازیان

هەبێ ئاكامی باشتری دەبێ ، وەک: تاكە كەس و حیزب و ... ،.
لە وڵاتێک كە پیاو تەنیا بە تاقە حیزبێک دەنگ بدا و هیچ ئاڵترناتیوێكی تر نەبی، ئەوە ناتوانرێ ناوی دێموكراسی لەسەر دابندرێ!
تەواوی ئەو مافانە كە پیاو دەتوانێ ناوی **مافی كشتی** لەسەر دانێ لە ئەساسنامەی دەوڵەتدا نووسراوە. ئەوە، شێوەیەک كتێبی یاسایە كە شان بە شانی مافی گشتی، دیاری كراوە كە چۆن دەوڵەت دارێژاوە، چۆنییەتی هەڵبژاردنی دەوڵەت، و ئەوەیكە لە لایەن كێ و چۆن ئەركەكانی دەوڵەت دابەش دەكردرێن... و زۆر شتی تر.
لە سەرەوەی دەوڵەتێكی جمهووری دێموكراتیک مافی گشتی یاخود یاسایە، نەک دەوڵەت. ئەو یاسایانە لە لایەن نوێنەرانی راستەقینەی خەڵكییەوە دیاری دەكردرێ، هەر بۆیە دەبێ هەمووومان پیرۆزی رابگرین و پێشلیان نەكەین.

بەشی دووهەم :مێژووی دێموکراسی

مافی مرۆڤ چییە؟

زیاتر لە 2000 ساڵ لەمەوبەروە بیرمەندانی یونانی دەرسی مافی مرۆڤیان داوە و زەختیان کردۆتە سەر ئەوەیکە مرۆڤ لە رۆژی لەدایک بوونییەوە ئەو مافانەی لەگەڵ بووە و ئەو مافانە لەلایەن دەوڵەتەوە یا کەسێکی ترەوە پێی نەدراوە، بەڵکوو لە سروشتەوە بە مرۆڤ گەییوە، هەر بۆیەش ناوی "**مافی سروشتی**" لێنراوە.

ئەو مافانە بۆ نموونە بریتین لە: هەر مرۆڤێک بە پیت و زمان، بیرکردنەوەی خۆی ئازادانە دەربڕێ. بە بێ هیچ مانعێک بتوانی بیر و باوەڕی خۆی بدرکێنێ. ئەو مافی هەیە، لە باری لەشییەوە ئەشکەنجە نەکرێ، لێی نەدرێ، یاخود سوئیستفادەی لێنەکردرێ. هیچکات مەجبوور بە درکاندنی شتێک نەکردرێ کە لەگەڵ بیر و بۆچوونی ئەو نەخوێنێتەوە. مافێکی زۆر گرینگیش "مافی یەکسانی"یە، بەو مانایە کە هەموو مرۆڤ لە بەرابەر یاسادا یەکسانن. نابێ هیچکەس بە هۆی بیروباوەڕی سیاسی، دین، رەنگی پست، زمان، نەتەوە و یا جنسییەوە وەپێش یا وەدوای ئەوانیتر بخرێت. هیچ یاسایەکی تایبەت بۆ نموونە بۆ رەش،سپی، پیاو، یاخود تەنیا بۆ دەوڵەمەند نابێ هەبێ، چونکە ئەوە دژبە دێموکراسییە.

مافی مرۆڤ ناگۆڕدرێ، بەو مانایە کە هیچ کەس ناتوانی ئەو مافە وەرگرێتەوە. مافی مرۆڤ هەمیشەیی یە، بۆ هەموو کەسێکە، تەنانەت بۆ مرۆفی خەرابکاریش. چونکە ئەو مافە دەبێ پارێزگەری قەدر و قیمەتی مرۆڤ بێ. هەموو مرۆڤێک بە ئەرزشە، هەربۆیەش دەبێ وەک ئینسان هەڵس و کەوتی لەگەڵ بکردرێت. هیچ دەوڵەتێک ئیجازەی نییە مافی مرۆڤ

پێشل بکا و بە پێچەوانە دەبی هەوڵ بۆ ڕاگرتن و بەهێزکردنی بدات. مافی مرۆڤ پێکهاتە و مەرجی یەکەمی دێموکراسییە، چونکە تەنیا مافی یەکسانی و مرۆڤی ئازاد دەتوانن پێکەوە کۆمەڵگایەکی ئارام و بێ قڕە دروست بکەن. هەر بۆیەش لە هەموو ئەو وڵاتە دێموکراتیکانەی ئەوڕۆی جیهان، مافی مرۆڤ لە سەرەوەی هەموو پێکهاتەکانی دەوڵەت جێی خۆی کردۆتەوە و لەسەرەوەی هەموو یاساکاندایە و هیچ یاسایەک ناتوانی مافی مرۆڤ پێشل بکات. بۆ یەکەمین جار ساڵی 1776 لە ئەمریکا مافی مرۆڤ بووە بەشێک لە یاساکانی دەوڵەت کە لەوێدا هاتووە، "هەموو مرۆڤێک وەک یەک هاتوونەتە سەر هەرد، هەمووشیان لە لایەن سروشتەوە مافی یەکسان واتە ژیان و ئازادی و مردنیان بۆ دیاری کراوە". دیارە ئەوە ماویەکی زۆری ویست هەتا مافی مرۆڤ لە کۆمەڵگادا بە تەواوی ڕابگیرترێ و لە کردەوەدا بەڕێوەبچێت. تەنانەت تا ساڵەکانی 1865 یش بەردەداری لە ئەمریکا هەر مابوو.

لە زۆریەک لە وڵاتانی ئەمڕۆی جیهاندا شێوەی ئەشکەنجە و پێشلکردنی مافی مرۆڤ لە لایەن دەوڵەتانی نا دێموکراتیکەوە بەڕێوەدەچێ. زۆربەی مرۆڤی ئەو کۆمەڵگایانە هیچ چەشنە مافێکی ئینسانییان نییە و ساڵانە ژومارەیەکی زۆر بەهۆی دەربڕینی بیروباوەڕی سیاسییان ئەشکەنجە دەدرێن و هەڵدەواسرێن. بۆ ڕسواکردن و لە قاودانی ئەو چەشنە پێشلکاریانە سازمانێکی جیهانی بە ناوی "**ئەمینیستی ئەنترناشناڵ**" پێکهاتوە کە ساڵانە ئاماری پێشلکارییەکانی ئەو دەوڵەتانە دەخاتە بەر چاوی مرۆڤی جیهان.

هەوەڵین دێموکراسی لە کوێ پێک هات؟

هەوەڵین دەوڵەتانی دێموکراتیک 2000 ساڵ لەمەوپێش لە یونانی کۆن پێک هاتن. لە نیوەجەزیرەکانی یونان بە ناوی "**پێلۆپۆنێس**" لە دەریای میانی دەوڵەتانی جۆرواجۆر دێنە سەر گۆی زەوی. زۆربەی ئەو دەوڵەتانە زۆر بچووک و لە ناوچەیەکی جوغرافیایی کەم پانتا کە "پۆلیس" یان ناو بوو، پێکهاتبوون. ئەو پۆلیسانە هەموویان خودموختار بوون و هیچ بەستراوەییەکیان بەیەکەوە نەبوو. دەوڵەتێکی یەکگرتوی گەورەی وەک مسر لە یونان گونجاو نەبوو چونکە بارودۆخی جوغرافیایی یونان کە لە ژمارەیەکی زۆری کەنارە و خەلیج و هەزاران دوڕگە پێک هاتووە، ئەوەی نامومکین دەکرد. گەورەترین پۆلیسی یونان ئاتن بوو. دانیشتوانی ئاتن بریتی بوون لە ئەشراف، زەویداران، تاجران، دەستکاران و دهقانان.

زۆر لەوەپێش شایەکان لەو ناوچانە حوکمرانیان کردوە، بەڵام لە ساڵەکانی 683 ی پێش زایینەوە شا ئیتر نەماون و جێی ئەوان "ئارشۆنت" گرتوویەتەوە. ئەوانە کارمەند بوون کە بە ماوەی ساڵێک کاروباری دەوڵەتیان بەدەستەوەدەگرت و دوای ساڵێک جێێ خۆیان دەدا بە "ئارشۆنت"ەکانی تر. "ئارشۆنت"ەکانیان لە کۆبوونەوەی خەڵکیدا دیاری دەکرد. لەوکاتەدا ئاتن رەنگە جومهووری بووبێ نەک دێموکرات، چونکە، **یەکەم:** "ئارشۆنت"ەکان تەنیا لەناو ئەشرافدا هەڵدەبژاردران و **دووهەم:** ئەگەرچی هەموو خەڵک مافی هەڵبژاردنیان هەبوو بەڵام چونکە بەشێکی زۆر لە فەقیرەکان بە ئەشرافەکان قەرزدار بوون مەجبوور بە دەنگدان، بە بێ مەیلی خۆیان دەکران.

هۆی پێک هاتنی کۆمەڵگای دێموکراتیک لە ئاتن شۆڕشی کەسێک بوو بەناوی "زۆلۆن". ئەو ساڵی 594 پێش زایین لە نائارامییەکانی ئاتن دا وەکوو قازی بۆ ئەو کێشانە هەڵبژێردرا. "زۆلۆن" بۆ ئارام کردنەوەی بارۆدۆخی پێکهاتوو لە ئاتن، چەند یاسای نوێی پێکهێنا کە بە "یاسای زۆلۆن" ناودێر کران. لەپێش هەمووشتێکدا مرۆڤە فەقیرەکانی لە قەرزداربوون بە ئەشرافەکان ئازاد کرد بۆ ئەوەی مەجبور بە فرۆشتنی دنگەکەیان لە هەڵبژاردنەکاندا نەکرێن. زۆلۆن خەڵکەکەی بەسەر چوار "کلاسە" یاخود "گروپ" دا دابەش کرد.

کلاسەکانی بە پێی دەوڵەمەندبوونی مرۆڤ (بە پێیێ هەبوونی پووڵ و زەوی زۆرتر) دانابوو. ئەگەرچی دیسانیش تەنیا "ئارشۆنت"ەکان لە کلاسەی یەکەم کە دەوڵەمەندەکان بوون، هەڵدەبژێردران، بەڵام هەر چوار گروپەکان مافی هەڵبژاردنی نوێنەرانیان هەبوو. زۆلۆن بۆ یەکەمین جار یاساکانی لەسەر کاغەز بە نووسراوە پارێستی و ڕایگرت. بەوشێوەیە هەرکەس دیتوانی مافەکانی خۆی بزانێ و لە کاتی پێویست بوونی بتوانێ لە مافی خۆی بەرگری بکا.

کۆمەڵگای دێموکراتیکی راسەقینە 100 ساڵ دوای زۆلۆن بە هۆی "کلایزتێنز" پێک هات. ئەو مافی هەموو گەلانی یەکسان کرد. بەو شێوەیەی کە هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا مافی هاوبەشیان هەبوو ، هەرکەس پێیخۆشبایە دەیتوانی بۆ هەر ئیدارەیەک خۆی کاندید بکا و جگە لەوانەش هەمووشیان دەیانتوانی لە کۆبوونەوەکاندا بەشدار بن.

لە ساڵی 338 پێش زایین لەو کاتەوە کە ئەسکەندەری گەورە لە هێرشەکانیدا بۆ یونان، شاری ئاتنی گرت، دێموکراسیش لە ئاتن بە خاک سپێردرا. ئەگەرچی حکوومەتی خەڵکی لە ئاتن زیاتر لە قەرنێکی نە خایاند، بەڵام دەتوانین بە لەدایکبوونی

دێموکراسی نێوبەرین چونکە لەوکاتەوە زیاتر لە 2000 ساڵی خایاند تا دیسان مرۆڤ لەسەررِاوە ئەو بۆچوونە مودێرنەیان لە کۆمەڵگادا دامەزراندەوە.

له ئینگلیس چ فۆڕمێکی دەوڵەتیی پێک هات؟

له سەدەی ناوەڕاست له زۆربەی وڵاته ئورووپاییەکان پاشا یا میر حکوومەتیان دەکرد. هێز و قودرەتی ئەو پاشایانه به شەڕکەرەکان و ئەشرافانەوه بەسترابۆوە، چونکه بۆ نەفەوتان و ڕاگرتنی حکوومەتەکانیان پێویستییان به هێزی شەڕکەر و لایەنی ماڵییەوه هەبوو به تایبەت له ئینگلستان. له ساڵی 1215 "یوهان ئونەلاند" پاشای ئینگلیس له لایەن ئەشرافەکانەوه مەجبوور به سەلماندنی "ماگنا چارتا" کرا. "ماگنا چارتا" نووسراوەیەک بوو که لەوێدا مافی ئەشرافان و هەروەها دهقانانیان تێدا دیاری کردبوو. ئەو نووسراوەیه وەک یاسا دیاری کرابوو که دەبوو پاشا وەک وەزیفەیەک لایەنگرییان لێ بکا. لەونووسراوەیەدا هاتبوو که ئەشراف بۆ هەڵسووڕاندنی کاروباری دەوڵەتی وەک گۆڕینی یاسا، زۆرکردنی ماڵیات و ... دەتوانن مافی بڕیاردانیان هەبێ - که دواتر ناوی "پەندی گشتی" لەسەر دانرا. له سەدەی سێزده بەولاوه "پەندی گشتی" بوو به "پارلمان". دواتریش له ساڵی 1265 بەولاوه لەگەڵ ئەشرافان، نوێنەری دەوڵەمەندەکان و دوو کەسی ئاسایش له هەر شارێکەوه بەشداری پارلەمانیان دەکرد. دوای ماوەیەک پارلمان بوو به دوو بەشەوه: "خانووی ئەشڕافان" که تەنیا ئەشرافان بەشدار بوون و بەشی دووهەم به ناوی "خانووی کۆمۆن" که ڕەدەیەک خوارتر بوو له "خانووی ئەشڕافان"، دەوڵەمەندان و خەڵکی ئاسایی تێیدا بەشدار بوون.

هەرچەند زیاتر کات تێپەڕ دەبوو، بەو ئەندازەیەش کارلێکەری و بەشداری خەڵک له پارلمان زیاتر دەبوو. بەتایبەت له بەشی "خانووی کۆمۆن"، چونکه به هۆی گەشەکردنی بارودۆخی ئابووری بەشێکی زۆر له تاجران دوای

ماوەیەکی زۆر دەوڵەمەند ببوون و هەستی بەشداریکردنیان لە پارلمان پەرەی گرتبوو. بەشی "خانووی ئەشراف"، لە مانگرتنی خەڵکیدا سەبارەت بە کێشەکانی کومەڵگا، دایم لایەنی شای دەگرت. لەو ماوەیەش دا شایەکان هەوڵی کەم کردنەوەی ماف و هێزی پارلمانیان دەدا و پارلمانیش بۆ زیاتر کردنی هێزو مافەکانیان بەربەرەکانیان لە بەرابەر شا و ئەشرافیاندا دەکرد.

لە ساڵی 1640 "کارڵ ی یەکەم" پاشای کاتی ئینگلیس بۆ دابین کردنی خەرج و مخارجی شەڕ، کە دەیهەویست دژ بە "ئیرلەند" بەڕێوەی بەرێ، داوای زۆرکردنی مالیاتی لە پارلمان کرد. پارلمان داوای شای رەد کردەوە، کە لە ساڵی 1642 بووە هۆی شەڕی ناوخۆیی لە نێوان سەربازانی شا و پارلمان. لەو شەڕەدا شا دۆڕاندی، لە لایەن پارلمانەوە بە دیل گیرا و دادگایی کرا. بە تاوانی شەڕ دژ بە خەڵکی، بە کوشتن مەحکووم کرا و لە ساڵی 1649 سەریان پەڕاند. ئەو کردەوەیە بۆ ئەو کاتەی ئەودەم کە خەڵکی پێیان وابوو شا لەلایەن خوداوە هەڵبژێردراوە، شتێکی زۆر سەیر بوو. دوای کوشتنی شا حکوومەتی کومار لە ئینگلیس هاتە سەر کار و ناوی (شانسی گشتی) بە مانای "شانس و بارودۆخی باش بۆ هەموان"، لەسەر داندرا.

ساڵی 1653 کەسێک بە ناوی "ئولیوێر کرۆموێل" پارلمانی هەڵوەشاندەوە و بە شێوەی دیکتاتۆری تا کاتی مردنی حکوومەتی کرد. بەدوای ئەودا حکوومەتی پاشایی دیسان لە ئینگلیس دەستپێکردەوە و تا ئەورۆش هەر بە شێوەی پارلمانتاری - شاهنشاهی ئیدارە دەکرێ و پارلمان لە لاەن خەڵکییەوە هەڵدەبژێردرێ کە ئەوانیش یاساکان دیاری دەکەن.

ڕیفۆرماسیۆن چ پێوەندیەکی بە دێموکراسییەوە هەیە؟

زۆر لەوە پێش ڕیفۆرماسیۆن یا نوێ سازی حەڕەکەتێکی ئایینی بوە کە لە لایەن "مارتین لوتەر" دژ بە کاتۆلیکەکان و پاپ بەڕێوە چووە. مارتین لوتەر لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە کلیسای کاتۆلیکەکان تەنیا لە فیکری بە هێزکردن و دەوڵەمەندکردنی خۆیانن و ئەرکی سەرەکی واتە کێشەی کۆمەڵگایان لەبیر چۆتەوە. هەر بەو بۆچوونە مارتین لوتەر دەیهەویست نۆێ سازی لە کلیسا پێک بێنێ. نوێ سازانی ناسراوی تر بریتین لە "ئولریش چوینگلی" سویسی و "یۆهان گالڤین".

"یۆهان گالڤین" بە تایبەت لە ئینگلستان لایەنگری زۆری هەبوو کە "پووریتان"یان پێ دەگوتن. بەشێک لەو "پووریتان"انە چونکە لە لایەن کاتۆلیکەکانەوە فشارێکی زۆریان لەسەر بوو و هەستیان بە ئازادی نەدەکرد، لە ژێر حوکمرانی "یاکۆبی یەکەم" کە بۆخۆی کاتۆلیک بوو بۆ ئەمریکای باکور رایان کرد. ئەو بەشەی لە ئینگلیسیش مانەوە شان بە شانی پارلەمان دژ بە حکوومەتی پاشایەتی خەباتیان کرد. بەشی هەوڵ بیری یەکسانی و ئازادیان لەگەڵ خۆیان بۆ ئەمریکا برد.

هەوڵ و تێکۆشانی ئەو نوێ سازییانە بووە هۆی دووبەش بوونی کلیسا و بەشی"کاتۆلیک" و بەشی"پرۆتستان"ی لێ بۆوە. بەڵام بەسەر ئەوەشدا ڕیفۆرمیستەکان نەوەستان و بوونە هۆی پێکهاتنی ئیدەی دێموکراتیک و دامەزراندن و هاتنە ناو کۆمەڵگای یاساکانی دێموکراسی. مەزنترین دەرسی "چوینگلی" و "گالڤین" بۆ کۆمەڵگای ئەودەم ئەوە بوو کە "هەموو مرۆڤ

لە بەرامبەر خودادا یەکسانن" هەر بەو شێوەیەی لە ئینجیلدا هاتووە. هەر بەو هۆیە هەموو مرۆڤ دەبوو لە بەرامبەر یاساکانیشدا بەرابەر بن. ئەوە بۆ کۆمەڵگای ئەودەم نوێ سازییەکی زۆر گرینگ بو. لەسەر باوەری ئەودەم، کۆمەڵگا بە چەند کۆلکە کە هەرکام مافی تایبەتی خۆیان هەبوو دابەش کرابوو. هەر مرۆڤێک لە رۆژی لەدایکبوونییەوە بەسەر یەکێک لەو کۆلکانەدا دابەش دەکرا. بەو مانایە کە مافەکانی لە رۆژی لەدایکبوونیەوە دیاری دەکران. کۆلکەکان وەک "دهقان و دەستکار"، "دەوڵەمەند"، "ئەشراف" و "پاشا" کە پێشتریش ئاماژەیان پێکرا.

یەکێکیتر لە دەرسەکان، ئازادی مافی بیرکردنەوە بوو. بەومانایە کە هەر کەس دیتوانی کلیسایک بە مەیلی خۆی هەڵبژێرێ، بە بێ ئەوەی هیچ کێشەیەکی بۆ پێش بێ. ئەوە هەنگاوێکی زۆر گەورە بەرەو دێمۆکراتی مودێرن بوو بۆ کۆمەڵگای ئەودەم.

وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا چۆن دامەزران؟

هەر وەک پێشتر باسمان لێکرد، "پووریتان"ە مەسیحییە کان لە ئینگلیسەوە بیری یەکسانی و ئازادی مرۆڤیان لەگەڵ خۆیان بۆ ئەمریکای باکوور بە دیاری برد. ئەوان لەوێ بەو قەناعەتە گەییشتن کە خەڵکی بۆخۆیان کاروباری حکوومەت بەدەستەوە بگرن. هەر لەسەر ئەو مودێلەی پارلمانی ئینگلیس، ئەمریکاییەکانیش پارلمانی خۆیان لە 13 وڵاتی ئەو کات کە کاروباری دەوڵەتیان تێدا بەڕێوە دەچوو، دامەزراند.

بە تێپەڕبوونی کات ئەو کۆلۆنیستانە خۆیان لە ئینگلیس کێشاوە و ناوی ئەمریکایی یان لەسەر خۆیان دانا. دیارە ئینگکیسیەکان کە ئەو کۆلۆنییانەیان بە مڵکی خۆیان دەزانی، سەربەخۆیی ئەوانیان پێ خۆش نەبوو و بە هەموو شێوەیەک هەوڵی تێکدان و شێواندنیان دەدا. شای ئینگلیس بە بەهانەی یارمەتی دانی ماڵی بە دەوڵەت ،ماڵیاتی لەسەر ئەو کۆلۆنییانە زیاد کرد. کۆلۆنیستەکان مل یان نەداو نەچوونە ژێر باری ئەو ویستەی شای ئینگلیس. لەسەر ئەو کێشەیە لە ساڵی 1774 دا ئەو کۆلۆنییانە کۆنگرەیەکیان پێکهێنا و نوێنەرانی هەر 13 وڵاتەکانی ئەمریکای باکوور کۆبوونەوە. لەو کۆنگرەیە دا بە روونی باس لەسەر مافی نەتەوەی ئەمریکایی کرا و ئەوەیکە وەک چۆن ئینگلیس مافی پێکهێنانی حکوومەتی هەیە، ئەمریکاییەکانیش ئەو مافەیان هەیە. دەوڵەتی ئینگلیس ئەو مافەی ئەوانی بە ڕەوا نە نەناسی و ئەوە بوە هۆی شۆڕشی ئەمریکاییەکان بە سەرکردایەتی ژێنراڵ جۆرج واشینگتۆن دژ بە ئینگلیسییەکان کە دواتر بوو بە هەوەڵین پرێزیدنتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. ئەو شەڕە چەند ساڵێکی خایاند کە لە نەهایەتدا کلۆنیستەکان سەرکەوتن.

رۆشنبیریی چ کاریگەرییەکی لەسەر دێموکراسی هەبوو؟

کۆلۆنیستە ئەمریکاییەکان لە پەنا بیر و باوەڕی "پووریتان"ەکان کە بریتی بوون لە ئازادی و مافی هاوتایی، کەوتبوونە ژێر کارلێکەری ئاڵ و گۆڕە تازەکانی ئوروپا لە سەدەی هەژدە دا کە ناوی رۆشنبیری لەسەر دانرابوو. ئیتر مرۆڤ وەک تاقێکی بێ ماف نەدەبینرا بەڵکوو وەک ئینسانێکی ژیر کە بۆخۆی مافی چارەنووسی دیاری دەکا، چاوی لێدەکردرا. بیرمەندان و هەڵسووڕێنەرانی رۆشنبیرەکان مێشکی خۆیان بۆ دارشتن و پێکهێنانی کۆمەڵگایەک وەکار خستبوو کە داواکاری ئازادی و ژیانی بێ قڕەی بۆ مرۆڤ بوو.

فیلەسۆفی ئینگلیزی یۆهان لۆکە [1632 – 1704] یەکەمین رۆشنبیر بوو کە بە پشتیوانی خەڵک داوای دەوڵەتێکی کرد، کە هەموو مافەکانی مرۆڤی تێدا بەدی دەکرا. لە نووسراوەیەکیدا رایگەیاند کە ئەو زۆرەملییەی لە دەوڵەتدا حاکمە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ خودی خەڵکی و زۆرەملییەکە لە لایەن پارلەمانەوە کە نوێنەری خەڵکە بەڕێوەدەچێ. بەرپرسایەتی دەوڵەت خزمەت کردن بە خەڵکە و دەبێ بۆ مافی تاك تاکی مرۆڤ تێبکۆشێ. ئەگەر غەیری ئەوە هەڵس و کەوت بکرێت، رەنگە خەڵک خۆی دەوڵەتێکی نوێ پێکبێنێت. یۆهان لۆکە لایەنگری رژیمی پاشایی بوو.

ئەو ئیدەیەی یۆهان لۆکە لە لایەن فەرانسەویەکەوە بە ناوی "چارلس سێکۆندات دێ مۆنتسکیو" [1689 – 1775] درێژەی پێدرا و بەناوی رێ خۆشکری دێموکراسی ناسرا.

مۆنتسکیو رێگاکەی لۆکەی زیاتر پەرەپێدا و هەوڵی کەم کردن و بەرتەسک کردنەوی هێزی حاکمییەتی دەوڵەتی دا. ئەو پێشنیاری کرد کە لە پەنا دەوڵەت و پارلەمان هێزێکی سێیهەم لە

دادوەر و پارێزەر پێک بێت کە بتواندرێت شێوەی توند و تیژیی و هەڵس و کەوتی کاربەدەستانی حکوومەت لە هەمبەر خەڵکیدا کۆنترۆڵ بکردرێت. ئەوە بەو مانایە بێت کە یاسا و مافی مرۆڤ لە لایەن دەوڵەتەوە بە باشی بەڕێوە بچێت و کەڵکی خراپی لێ وەرنەگیرترێت. ئەو ئیدەیەی مۆنتسکیو کارلێکەریەکی زۆری لەسەر شۆڕشی فەڕانسە و ئاڵ و گۆڕیی یاسا لە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دانا.

شۆڕشی فەڕانسە چۆن پێکهات؟

هاوکات لەگەڵ ئەوەیکە لە ئینگلیز پارلەمانی مۆنارشی پێک هات و ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەو شێوەیەی پێشتر باسمان کرد سەرکەوتن، لە فەڕانسە رژیمی شایی لەسەر کار بوو. فەرانسەییەکان ئاڵ و گۆڕەکانی ولاتی ئینگلیز و چۆنییەتی شۆڕشی کۆلۆنیستەکانیان بە وردی لە ژێر چاوەدێری خۆیان گرتبوو و بە کارلێکەری ئەو بارودۆخە نوێیەی کە لە ناوچەدا پێکهاتبوو، داوای حکوومەتێکیان دەکرد کە خەڵک خۆی بەشداری تێدا هەبێت و مافی چارەنووسی دیاری بکات !

بارودۆخی ئابووری ئەوکاتی فەڕانسە زۆر خراپ بوو. سەرەڕای قات و قڕی و برسییەتی و نەداریی کە خەڵکی فەڕانسە تووشی ببوو، بۆ دابینکردنی هەزینەی شەڕ و ژیانی لوکسی شا و خانەوادەکەی گوشارێکی زۆریان بۆ دانی ماڵیات لەسەر بوو کە دەبوو بە دەوڵەتیان بدابایە.

لە ساڵی 1782 کەسێک بە ناوی "مارکی دێ لافاییێت" گەڕایەوە بۆ فەڕانسە کە بەشداریی کردبوو لە شۆڕشی ولاتە یەکگرتووەکانی ئامریکا بۆ مافی سەربەخۆیی. ئەو لە فەڕانسە هەوڵی دەدا بۆ بڵاوکردنەوەی ئیدەی دێموکراسی و پێکهێنانی دەوڵەتێکی خەڵکی لە شێوەی ئەوکاتی ئەمریکا کە خۆی تەجروبەی عەمەلی تێداهەبو.

بە دوای ئەوەیکە شای فەڕانسە "لودویگ ی 16" بۆ جارێکی تر دەیهەویست مالیات لەسەر شاروەندانی فەڕانسە زیاد بکات و بەو کارەی خەڵکی برسی دژ بە خۆی هان دەدا، لە 14 ی یولی 1789 دا خەڵکی فەڕانسە هێرشیان کردە سەر بەندیخانەی باستیل و هەموو بەندکراوەکانیان ئازاد کرد کە ئەوە

بووه دەستپێکێک بۆ شۆڕشی فەڕانسە واتە شوڕشی خەڵکی دژ بە حکوومەتی ویشکی شایی.

لە رۆژی 27 ئاگوستی 1789 لە لایەن مەجلسەوە کۆبوونەوەیەکی گشتی راگەێیندرا کە لەوێدا لە لایەن نوێنەرانی خەڵکەوە داوای وەرگرتنی مافی مرۆڤ و مافی شاروەندانی تێدا دیاری کرابو کە دەبوو لە لایەن شاوە مۆر کرابایە. شا ئەو نووسراوەیەی رەد کردەوە. کاتێ پلانی بەرگری شا کە دەیهەویست بە دزییەوە دژبە خەڵکی بەڕێوەبەرێ، ئاشکرا کرا، بەدیل گیرا و دوای محاکمە بە ئیعدام مەحکووم کرا و کووژرا. لانی کەم سەدەیەکی کێشا تا لە فەڕانسە حکوومەتێکی دێموکراتیک پێک بێ، بەڵام بە هۆی ئەو شۆڕشەوە ئیدەی دێموکراسی لە فەڕانسە لە دایک بوو.

دێموکراسی له ئاڵمان چۆن پێکهات ؟

زۆری خایاند تا له ئاڵمان حکوومەتێکی دێموکراتیک بێته سەر کار. زۆر لەمەوبەر لەوکاتەوە کە حکوومەتی مۆنارشی(شایی) له ئاڵمان لەسەر کار بووە، هەوڵی ڕیفۆڕم بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگای دێموکراتیک دراوە. بەتایبەت لەژێر کارلێکەری شۆڕشی فەڕانسە و کاتی لەسەرکاربوونی شاهانی پرۆیسەکان هاتبوونە سەر ئەو باوەڕە کە کات ئاڵ و گۆڕی بەسەرداهاتوە و دەبێ حکوومەتەکانیش گۆڕانکارییان بەسەردابێت و شا و میریش هەڵس و کەوت لەگەڵ ئەو بارودۆخە نوێیانە بکەن. "کارل فرایهێر" [1757 تا 1831] و "کارل ئاوگووست" میری "هاردن بێرگ [1750 تا 1822]له بەینی ساڵەکانی 1807 تا 1810 ڕیفۆڕمیان پێک هێنا کە بوە هۆی ئازادییەکی زۆری خەڵکی.

زۆربەی شا و میرنشینەکانی ئەوکاتی ئاڵمان پێیان وابوو کە ئیدەی دێموکراتیک دوای ماوەیەک له ناو دەچێ و ئەو ئازادییە ڕێژەیی (نیسبیی)ەی کە خەڵکی بەدەستیان هێناوە لەبیر دەچێتەوە و پەیوەندی خەڵکی ئاسایی و شاو میر وەک پێشووی لێ دێتەوە، بەڵام بە پێچەوانە بە هۆی پەرەسەندنی سەنعەت بارودۆخی ئابووری خەڵکی ڕۆژ بە ڕۆژ بەهێزتر دەبوو کە ئەوە دەبوە هۆی بەشداری و دەستتێوەردانی زیاتری خەڵکی له کاروباری سیاسی وڵات و له نەهایەتدا وەدەستهێنانی مافی ئازادی بۆ خەڵکی و کەمکردنەوەی هێزی بڕیاری شا و میرنشینەکان لەمەڕ چارەنووسی خەڵکی .

مەبەستێکی گرینگتر ئەوەبوو کە لەو هەموو میرنشینه سەربەخۆیانەی ئەوکات ئاڵمانێکی یەکپارچەو پتەو پێک بێنن. بارودۆخی سیاسی و گوشارهێنانی ئازادیخوازی بوە هۆی دەستپێکی شۆڕشێک له ساڵی 1848 له ئاڵمان و ئوتریش کە شا

و میر پەیتا پەیتا قەولی ئازادی زۆرتریان بۆ خەڵک لە کۆبونەوەکاندا دەدا. لە 18 مای ساڵی 1848 بۆ یەکەمین جار نوێنەری هەموو ناوچەکان و میرنشینەکانی ئاڵمان لە کلیسای "پاولس" لە فرانکفۆرت کۆبونەوەیەکی گشتییان پێکهێنا بۆ دیاری کردنی یاساکان و مافی گشتی خەڵکی ئاڵمان. 28 ی مارسی 1849 هەوەڵین یاساکانی مافی ئازادی لە لایەن دەوڵەتەوە راگەیێندرا، بەڵام هێزی دێموکراتیک تا ئەوکات نەیتوانیبوو بە تەواوی بەسەر هێزی شا و میردا کە هێشتا بڕیاریان لەسەر چارەنووسی خەڵکی دەدا، زاڵ بێ.

به تێپەڕبوونی کات و بەهۆی چالاکی دێموکراتخوازان و تامەزرۆبوونی دێموکراسی و مافی ئازادبوونی کۆمەڵگا، رۆژبەرۆژ لە هێزی شا و میر کەم دەبۆوە و یاساکان و مافەکانی خەڵکی بەهێزتر دەبوون. بۆ یەکەمین جار لە ساڵی 1871 ئاڵمانێکی یەکپارچە و نیسبەتەن دێموکراتیک بە رێبەرایەتی "ئۆتۆ فۆن بیسمارک [1815 تا 1898] پێکهات کە فەرمانڕەوایی بەسەر تەواوی میر نشینەکاندا دەکرد. لەو حکوومەتەدا پارلەمانێکیش هەبوو کە نوێنەرانی خەڵکی بەشداریی کاری حکوومەت و دانانی یاساکانیان دەکرد.

ساڵی 1918 هاوکات لەگەڵ دۆڕاندنی ئاڵمانییەکان لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا دەورەی پاشایی و کایزێری ئاڵمان زۆر کز ببوو. بە پێچەوانەی وڵاتەکانی دیکەی ئورووپا ئاڵمان تەجروبەیەکی زۆری لەمەڕ دێموکراسی و بەڕێوەبردنی حکوومەتی دێموکراتیک نەبو. حیزبەکان کەوتبوونە بەربەرەکانی و شەڕی خیابانی لەگەڵ یەکتر. کۆمۆنیستەکان داوای حکوومەتی سوسیالیستییان دەکرد، ژومارێک دەیانهەویست هەمیسان شا و کایزێر بێنەوە سەر کار و

ناسیۆنالیستەکانیش داوی حکوومەتێکی دیکتاتۆڕی یان دەکرد .
کاتێ لە ساڵی 1929 بارودۆخی ئابووری جیهان کە ڕۆژبەڕۆژ خراپتر دەبوو و دەرسەدی بێکاری لە ئاڵمان ڕێکۆردی شکاندبوو، لە هەڵبژاردنەکاندا هیچکام لە حیزبەکان بە هۆی نەبوونی بەرنامەیەکی دروست دەنگی زۆرینەیان نەهێنابۆوە، کەسێک بە ناوی "ئادۆڵف هیتلێر" کە پرۆپاگەندای ناسیۆنالیستی بڵاو دەکردەوە و لە لایەن پۆلیسی نهێنی بە ناوی "گشتاپۆ" وە پارێزگاری لێدەکرا، بە تێرۆڕ و زۆرە ملی و دانی وەعدەی باش کردنی بارودۆخی ئابووری و کەم کردنەوەی ژوماری بێکاران و ... ، هەڵبژێردرا و کارو باری دەوڵەتی گرتە ژێر رکێفی خۆی و بەوجۆرە دیکتاتۆڕیی لە ئاڵمان دەستپێکرا کە بوە هۆی کوشتار و سووتاندنی زیاتر لە 6 میلیۆن جوولەکە و لە نەهایەتدا هەڵگیرساندنی شەڕی دووهەمی جیهانیش!

کۆماری فیدراڵی ئاڵمان چۆن دامەزرا؟

بە دوای دۆڕاندنی شەڕی دووهەمی جیهانی وڵاتە یەکگرتووەکان کە بریتی بوون لە ئەمریکا، ئینگلیز و فەرانسە، لە ئاڵمانی رۆژئاوا پارلەمانێکی دیموکراتیکیان پێکهێنا. لە ساڵی 1948 داوایان لە وەزیرانی هەموو ئەیالەتەکانی ئاڵمان کرد کە لەمەڕ دارشتن و تێئوریزەکردنی یاساکانی دێمۆکراتیک کۆبوونەوە بکەن. دیارە بە هۆی ئەوەیکە رۆژهەڵاتی ئاڵمان لە ژێر کارلێکەری رژیمی شووڕەویدا لەگەڵ ئەو بۆچوونە نەبوون، بەڕێوەچوونی ئەو کۆبوونەوانە تەنیا لە بەشی رۆژئاوا بە ئەنجام گەییشت و ئەو دوو بەرەکییە بوە هۆی دوو بەش بوونی ئاڵمان واتە ئاڵمانی رۆژئاوا و رۆژهەڵات. ساڵی 1948 لە رۆژهەڵات حیزبی سوسیالیستی ئاڵمان (SED) پێکهات کە تا ساڵی 1989 حکوومەتی کرد. یاسای نوێی دیموکراتیک لە ئاڵمانی رۆژئاوا لە رۆژی 23 مای 1949 دەستی بەکار کرد و یەکەمین سەدری ئەعزەمی ئاڵمان بە ناوی "کۆنراد ئادەناوەر" لە لایەن خەڵکەوە هەڵبژێردرا کە پێتەختەکەی شاری بۆن بوو. لەولاشەوە مانگێک دواتر شووروەوی ئاڵمانی رۆژهەڵات ی پێکهێنا و رۆژهالاتی برلین بوە پێتەختەکەی.

بەهووی نەبوونی دیموکراسی و گۆڕانکاری و هەرەس هێنانی سیاسی لە وڵاتانی رۆژهەڵات بە تایبەت شووروەوی و ئەوەیکە لە ئاڵمانی رۆژهەڵات تەنیا یەک حیزب لە سەر کار بوو و خەڵکیی هیچ ئاڵترناتیوێکی تریان لە بەرابەر ئەو حیزبەدا بۆ هەڵبژاردن نەبوو ، لە 3ی ئۆکتۆبری ساڵی 1990 دوو ئاڵمانی رۆژئاوا و رۆژهەڵات بوونەوە یەک دەوڵەت و ئاڵمانی گەورە کەوتە ژێر سێبەری یاساکانی دێموکراسی.

بەشی سێ هەم: چۆن دەوڵەتێکی دێموکراتیک بەڕێوەدەچێ

دێموکراسی ڕاستەوخۆ یانی چی؟

ئەو کات لە شاری "ئاتن" هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا بەردەوام لە بازا کۆبوونەوەیاندەکرد و لەسەر چۆنیەتی یاساکانی مافی مرۆڤ ئاڵ و گۆڕی بۆچوونەکانیان دەکرد و یاساکانیان بەسەر حکوومەتدا دەسەپاند.
ئەمڕۆش هەر بەو شێوەیەی ئەوکات هەڵس و کەوت دەکرێ. بۆ نموونە لە نێوان گرووپە چکوولە جۆرواجۆرەکان و لە قوتابخانەکان و ... .
دێموکراسی ڕاستەوخۆ بەو شێوەیە بەڕێوەدەچێ:

- هەموو بەشداران ڕاستەوخۆ لە بڕیارەکاندا بەشدارن.
- ئەوان لە کۆبوونەوەکان و باسەکاندا بەشدارن و دەنگی خۆیان ڕاستەوخۆ دەردەبڕن.

دیارە لە کۆمەڵگای مودێڕنی ئەمڕۆ و لە شارە گەورەکانی کە زیاتر لە ملیۆن حەشیمەتیان تێدا دەژی، بەشداری سیاسی خەڵکی بەو شێوەیەی ئەوکات نامومکینە. تەنانەت بە تکنیکی مودێڕنی کامپیوتریش ناکرێ ئەوهەموو مرۆڤە لە جێگایەک کۆکەنەوە و بە شێوەی ڕاستەوخۆ بەشداریی دیالۆگی سیاسیان بکەن چونکە، مرۆڤ لە کۆمەڵگای ئەمڕۆدا هەرکام ڕێگای سیاسی خۆیان هەیە و بۆچوونەکان جیاوازن و لە دیالۆگی ڕاستەوخۆدا زۆر چەتوونە ئاکامێک پێک بێ!

لە دنیای ئەمڕۆدا بۆ دانانی هەر یاسایەک بۆ بوارە جۆرواجۆرەکان، زانیاری و زانایانی تایبەت بە خۆی دەوێ. بۆ نموونە ئەگەر بڕیار لەسەر یاسایەک سەبارەت بە فرۆکەخانە یا

دانانی ناوەندێکی ئەتۆمی بدرێ، بە بێ زانیاری لەسەر ئەو دیاردانە ناکرێ یاسای بۆ دابندرێ. ئەوە بەو مانایەیە کە شێوەی دێموکراسی راستەوخۆی رابردوو بە هیچ شێوەیەک ناتوانێ وەڵامدەری دانانی یاساکان بە دروستی بێ، چونکە هەموو کەسێک ناتوانێ لەسەر بوارێک بڕیار بدا کە زانیاریی لەسەر نەبێ. مەسەلەیەکی گرنگتریش ئەوەیە کە دەبێ بۆ دانانی هەر پرۆژەیەک لایەنی ئابووریی و ئەوەیکە هیچ زیانێکی بۆ سروشت نەبێ و پێشبینیی داهاتوی و زۆر پرسیاری تر، لێکبدرێتەوە و داهاتووی شی بکرێتەوە کە ئەوەش لە خۆیدا دیسان پێویستیی بە پسپۆری تایبەت بە خۆی هەیە.

خەڵکانی ئەمڕۆ نوێنەرانێک هەڵدەبژێرن کە بتوانن داخوازییەکانیان وەدی بێنن. بۆ دیاری کردنی رێگا و پلانەکان و ئەوەیکە چ پرۆژەیەک لە داهاتوودا لە بەرنامەی کار دایە، حیزبەکان پێک دێن. حیزبەکان بەرنامەی حیزبی خۆیان لە مێدیاکانەوە رادەگەێینن و خەڵکی بە لەبەرچاوگرتنی ئینترەسەکانیان دەنگی خۆیان بە نوێنەری حیزبەکان دەدەن. دیارە ئەو حیزبەی کە دێتە سەر کار ئەگەر ئەو بەرنامەیەی کە بە خەڵکی راگەیاندوە لە ماوەیەکی دیاریکراودا بە ئەنجام نەگەێینێ و ئەو کەسانەی هەڵیانبژاردوە رازی ڕانەگرێ، لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا زۆر شانسیان نابێ و خەڵکی مافی خۆیانە کە دەنگی خۆیان بە نوێنەرێکی تر بدەن.

حیزبەکان چ ئەرکێکیان لەسەر شانە؟

تاکە کەسەکان بە تەنیا هیچ شانسێکیان نییە کارلێکەری لەسەر داهاتووی وڵات یاخۆد گۆڕانکاری ڕاستەوخۆ لەسەر بارودۆخی کۆمەڵگا بکەن! هەربەو هۆیە ئەوسیاسەتوانانەی کە بیر و باوەڕ و ڕێگایان لێک نزیکە، گرووپ و حیزبە جۆرواجۆرەکان پێک دێنن. بەو شێوەیە دەتوانن پتەوتر بانگ ئاواز بۆ بیر و بڕوایان بکەن و خەڵکی هاوبیری زۆرتر لە دەوری خۆیاندا کۆکەنەوە و لە هەڵبژاردنەکاندا دەنگی زیاتر بۆ خۆیان وەدەست بێنن و لە نەهایەتدا کورسی زیاتر لە پارلمان بگرنەوە.

هەرچەندە حیزبەکە گەورەتر بێ بەو ئەندازەیەش نوێنەری لە پارلەماندا زیاتر دەبێ. بۆ هاتنە سەرکاری دەوڵەت دەبێ یەکێک لە حیزبەکان زۆرینەی دەنگەکان وەدەست بێنی. ئەگەر هیچ کام لە حیزبەکان زۆرینەیان نەهێناوە، دەبێ دوو یا چەند حیزب پێکەوە (لانی کەم زۆرینەی دەنگەکان) بۆ بەڕێوەبردنی کاری دەوڵەت ڕێک کەون.
ئەو حیزبانەی کە دەنگی کەم دێننەوە، بە ناوی "ئۆپۆزیتسیۆن" کە لە وشەی "ئۆپۆنێرە"ی لاتینیەوە دێت ، لە بەرابەر دەوڵەتی پێکهاتوو لە حیزب یا حیزبەکانی زۆرینە دا ڕادەوەستن و هەڵەکان و بۆچوونە ناڕاستەکانی دەوڵەت زەق دەکەنەوە. ئەوان چاوەڕوانیی دەکەن کە حکوومەت هەڵە بکا و دەرفەتیان بۆ هەڵکەوێ هەڵەکانی دەوڵەت بۆ خەڵکی روون بکەنەوە، بەو هیوایەی لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا خۆیان لە حکوومەتدا بەشداریان هەبێ. ئەوە یەک لە لایەنە باشەکانی دێموکراسییە کە بە بی شۆڕش، بە بێ شەڕ و خوێنڕێژی و بە شێوەیەکی شارستانی گۆڕانکاری حکوومەت دەکرێ.

چۆنییەتی هەڵبژاردن لە کۆمەڵگای دێموکراتیکدا ؟

لە کۆمەڵگەیەکی تەواو دێموکراتیکدا هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا مافی هەڵبژاردنیان هەیە. هەڵبژاردنی دێموکراتیک دەبێ ئەو تایبەتمەندیانەی هەبێت :

- **هەڵبژاردن دەبێ گشتیی بێت**، بەو مانایە کە هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا لە تەمەنێکی دیاریکراوەوە مافی هەڵبژاردنیان هەبێت جیاواز لەوەیکە پیاو یا ژن ، رەش یا سپی ، فەقیر یا دەوڵەمەند بن .
- **دە بێ دەنگەکان هەموو یەکسان بن**، بەو مانایە کە دەنگەکان لە بژاردن دا یەک ئەرزشیان هەبێ. لە زۆر لەمەو بەر دەنگی دەوڵەمەندەکان زیاتر بە حیساب دەهات تا دەنگی خەڵکانی تر. لە بەینی ساڵەکانی 1848 تا 1918 کاتی لەسەرکاربوونی شاهەنشاهی پرۆیسەکان ، دەنگدەرەکان بەسەر سێ کلاسەدا دابەش کرابوون. هەرکەس دەوڵەمەندتر بایە وماڵیاتی زیاتر بە دەوڵەت بدایە دەنگەکەشی لە هەڵبژاردنەکاندا ئەرزشی زۆرتر هەبوو!
- **دەنگدانەکان دەبێ شاراوە بن**، چونکە هەر مرۆڤێک دەبێ بتوانێ ئازادانە دەنگی خۆی دەربڕێ، بە بێ ئەوەیکە ترسی لە دوارۆژ هەبێ کە رەنگە کاردانەوەی هەبێ ئەگەر دەنگی خۆی بە حیزبێکی تایبەت نەدات! هەرکام لە دەنگدەران بە بێ ئەوەیکە ناوی خۆیان لەسەر کاغەزی دەنگدانەکە بنووسن، فۆڕمی تایبەتیی پڕ دەکەنەوە و لەناو پاکەتێکی ئاسایی دەخەن و پاکەتەکە دەخەنە ناو سندووقی دەنگەکانەوە کە لە لایەن چەند کەسی دیاریکراوەوە کونترۆڵ دەکرێ کە تەنیا

یەک پاکەت واتە یەک دەنگ بخرێتە ناو سندووقەکەوە. دوای تەواو بوون سندووقەکان لە لایەن کەسانی دیاریکراو بە ئامادەبوونی شاهیدانی دیاریکراوی بێ لایەن دەخوێندرێتەوە و بە یارمەتی کامپیووتر دەنگەکان رادەگیرێن و ئاکامەکەی لە مێدیا گشتییەکانەوە بە خەڵکی رادەگەیێندرێ.

لە کۆمەڵگای دێموکراتیکدا هەر مرۆڤێک لە تەمەنێکی دیاریکراوەوە بۆ هەر پۆستێکی سیاسی کە پێیخۆشبێ دەتوانێ خۆی کاندید بکا.

لە دەوڵەتی دێموکراتیکدا چۆن پارلەمان پێک دێت؟

پارلمان یاخود نوێنەرانی کۆمەڵگا لە لایەن دەنگدەرانەوە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو(4 تا 5 ساڵ) هەڵدەبژێردرێن. هۆی دانانی ماوە بۆ پارلمان ئەوەیە کە ئەگەر خەڵکی لە حیزب یا نوێنەرێک نارازی بوون، مافی ئەوەیان هەبێ کە حیزب یا نوێنەرێکی تر هەڵبژێرن.

ئیشی پارلمان دانان یا گۆڕین و دەست تێوەردانی یاساکانە. بەو شێوەیە کە لە پارلمان نوێنەرانی خەڵکی بۆچوونی خۆیان لەسەر لایەنە باش یا خراپەکانی بابەتەکە دەدەن و دوای شی کردنەوە و ڕوونکردنەوە بڕیار لەسەر دانان، گۆڕین یا ڕەدکردنەوەی یاساکان دەدەن. هەر حیزبێک نوێنەری زیاتر لە پارلماندا هەبێ بەو ئەندازەیەش دەتوانێ لەسەر دانان یا ڕەدکردنەوەی یاساکان کارلێکەری هەبێت.

لە دەوڵەتی دێموکراتیکدا دوو شێوە فۆڕمی حکوومەتی هەن، یەکەم جومهووری **"پرەزیدیال"** وەک لە ئامریکا یا فەرانسە کە لەلایەن خەڵکییەوە کەسێک بەناوی سەرکۆمار هەڵدەبژێردرێ و ئەو بە هاوکاری وەزیرەکانی بڕیار لەسەر کاروباری دەوڵەت دەدەن. فۆڕمی دووهەم جومهووری **"پارلەمێنتار"** ە کە لەوێدا حکوومەت لە لایەن پارلەمانەوە دیاری دەکردرێت. ئەو حیزبەی کە زۆرینەی لە پارلەماندا هەیە دەتوانێ لە نێو خۆیدا کەسێک وەک سەرکۆمار هەڵبژێرێ. بڕیاردان لەسەر کاروباری دەوڵەت هەر وەک پێشتر باسمان لێکرد لە لایەن نوێنەرانی خەڵکی لە پارلەماندا دیاری دەکردرێت.

حیزبەکانی (ئۆپۆزیسیۆن) چ ئەرکێکان هەیە؟

ئەو حیزب یا حیزبانەی پێکەوە زۆرینەی دەنگەکانیان هێناوەتەوە شان بەشانی حکوومەت کارو باری دەوڵەت بەڕێوە دەبەن. یەکێک لە ئەرکە گرینگەکان دەکەوێتە ئەستۆی ئەو حیزبانە کە دەنگی زۆریان نەهێناوەتەوە، واتە "ئۆپۆزیتسیۆن"، کە لە بەرابەر دەوڵەت ڕادەوەستن و هەڵەکان و بۆچوونە ناڕاستەکانی زەق دەکەنەوە و لە ڕاستیدا کونترۆڵی حکوومەتیان لەسەر شانە. بۆ نموونە ئەو پرسیارانە یاخود ئەو ڕەخنانەی "ئۆپۆزیتسیۆن" لە دەوڵەتی دەکا، دەبێ دەوڵەت لە بەرانبەر خەڵکیدا وەڵامدەری پرسیارەکانیان بێ. کە ئەوە خۆی لە خۆیدا دەبێتە ئاگادارکردنی راستەوخۆی خەڵکی لە ڕووداوەکانی ناو حکوومەت.

لەو وڵاتانەی کە حکوومەتی دێموکراتیک لەسەر کار نین، دەوڵەت دەتوانێ بە بێ هیچ مانعێک و زۆر بە هاسانی یاساکان بەسەر خەڵکی دا بسەپێنێت چونکە "ئۆپۆزیتسیۆن" ێک نییە کە هەڵەکان و بۆچوونە ناڕاستەکانیان زەق کاتەوە. بەتایبەت لەو وڵاتانەی کە تەنیا یەک حیزب لەسەر کارن، زۆر چەتوون دەتوانرێ کونترۆڵی کارو باری ناو دەوڵەت بکرێ و ئەوەیکە ئایا لە کاتی هەڵبژاردنەکاندا هیچ فڕوفێڵێک لە کاریان دا نییە!؟

چۆن یاسا دادەندرێ؟

لە کۆمەڵگای نوێی ئیمرۆدا بە بێ یاسا هیچ کارێک بە ئەنجام ناگا، جا لە ماڵیاتەوە بگرە تا مافی منداڵ و لە مافی خانەنشینەکانەوە تا مافی ئاژەڵ و ... . لە راستیدا بۆ هاسانکاری و هەڵس و کەوتی مرۆڤ لەگەڵ یەک ئەو شتانەی کە مرۆڤ بیری بۆی دەچێ، یاسای خۆی هەیە.
بۆ نموونە پرۆسەی رەدکردن یا دانانی یاسا بۆ پارێزگاری لە مافی ئاژەڵ بەو شێوەی خوارەوە وەدی دەکرێ:

- کێشەکە دیاری دەکردرێ.
- پێشنیارەکان یاخود رێگەچارەکان دەدۆزرێنەوە.
- لەسەر پێشنیارەکان قسە دەکردرێ.
- لە پارلەمان بڕیاری یەکەمی لەسەر دەدرێ.
- بڕیارەکە دەچێتە ژێر دەستی لێزانان و پسپۆڕانی تایبەت بە کێشەکە.
- لە پارلەمان بڕیاری دووهەمی لەسەر دەدرێ.
- هەر لە پارلەمان بڕیاری نەهایی واتە رەدکردن یا پەسەندکردنی یاساکە دەدرێ.

لە حکوومەتێکی دێموکراتیکدا جا سەبارەت بە هەر بوارێک کە بێ، بەو شێوەیەی سەرەوە یا شێوەیەکی هاوچەشن بەو، یاساکان لە لایەن نوێنەران و زانایان و پسپۆران، بڕیاریان لەسەر دەدرێ.

کۆماری فیدراڵ چییه؟

له زۆر وڵاتانی دنیا، بۆ وێنه وڵاتی فەڕانسه بڕیارەکان له هەموو بوارێکدا له ناوەندەوە واته له پێتەختی فەرانسه (پاریس) دەردەچن. به پێچەوانه، وڵاتانی ئاڵمان، سویس، ئوتریش و یا ئەمریکا، که له ئەیالەتەکانی سەربەخۆ پێکهاتوون هەرکام لەو ئەیالەتانه خۆیان بڕیار لەسەر زۆربەی کار و کێشەکانیان خۆیان دەدەن. بۆ نموونه ئاڵمان له 16 ، ئوتریش له 9 و سویس له 26 ئەیالەت پێک هاتوون. هەرکام له ئەیالەتەکان پێتەخت و پارلەمان و یاسای تایبەت به خۆیان هەیه. هەموو ئەو ئەیالەتانه سەرەڕای ئەوەیکه سەربەخۆن، له باری "سیاسەتی دەروە" ، "ئەڕتەش"و پاره و زۆر شتی تر هاوبەشن و یەک ناوەندیان هەیه.

ئەیالەتەکان بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ئیداری و ماڵی و ... له لایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە هەرکام بەشێک له ماڵیاتی گشتی یان بۆ تەرخان کراوه و خۆیانی پێ بەڕێوه دەبەن.

بەشی چوارەم: مەترسییەکان و لایەنگری لە دێموکراسی

ئەرکی هەرکام لە ئێمە بۆ پێکهاتنی دێموکراسی چییە؟

سالّی نوێی قوتابیخانە دەستی پێکردوە. ماموستا قوتابیەکی نوێ بە منداڵەکان دەناسێنیت. عەلی کوڕێکی رەش پێستی سوودانیە کە لەگەڵ دایک و بابی لە ترسی شەڕی ناوخۆی سوودان ڕایان کردوە بو ئاڵمان و لەوێ پەنابەری سیاسی ئەو دەولّەتە بوون. عەلی زۆری بۆ گرانە ئاڵمان بە وڵاتی خۆی بزانێت، چونکە هەموو شتێک لێرە جۆرێکی ترە. بە تاییەت کێشەی لە مەکتەبدا یەکجار زۆرە. ئەگەر بە ئیشتیای خۆی بایە چوون بۆ مەکتەبی هەر تەرک دەکرد. عەلی تەنیا قوتابیی بێگانەی ناو کلاسەکەیە. کێشەی گەورەی ئەو زمانی ئاڵمانیە. چونکە زۆربەی وشەکان حاڵی نابێت، ناتوانێ بزانێ بابەتەکان سەبارەت بە چیین. مامۆستاکە بە بێ ئەوەی عەلی لەبەرچاو بگرێ بە خێرایی رۆژبەرۆژ وانەکان دەلێ و لێیان تێ پەڕ دەبێ. عەلی ش لەخۆی ڕانابینێت لەگەڵ مامۆستاکە لەوبارەوە قسە بکات. لە هەمووشتێک ناخۆشتر بێ تەوەجوهی قوتابییەکانە سەبارەت بە عەلی کە زۆر ئازاری دەدات. زۆر جار قوتابییەکان پێی پێدەکەنن چونکە ناتوانێ وشەکان بە باشی بڵێت. پرسیارەکانی یا جواب نادەنەوە یا بە هەڵە پێی دەڵێن. کەس پێی خۆش نییە لە پەنای دانیشێت، دەڵێن مرۆڤی رەش بۆنیان دێت! زۆربەی قوتابییەکان بە ڕاشکاوی بە مرۆڤی بێ قیمەتی ئافریقایی ناوی دەبەن.

ئەو چەشن وێنانە لە کۆمەڵگای ئاڵمان و زۆربەی وڵاتانی تر سەبارەت بە بیانییەکان کەم نین! لە بارودۆخێکی ئاوادا هەڵس و کەوتی دێموکراتیک دێتە ژێر پرسیار. پەسەندکردنی کومەڵگای دێموکراتیک هیچ ئەرزشێکی نییە ئەگەر مرۆڤ بە

شێوەی ئاکتیڤ تێیدا بەشدار نەبن و هەوڵی بۆ نەدەن. دێموکراتی تەنیا ئەرکی دەوڵەت نییە، بەڵکوو دەبێ تاک تاکی مرۆڤ بەشداری تێدا بکەن و وەک ئەرکێکی گرنگی رۆژانە بەڕێوەی بەرن.

مرۆڤی دێموکراتیک لە کۆمەڵگایەکی دێموکراتیکدا بۆ قاوکردنی بیر و بڕواکانی، دەرفەتی ئەوەی هەیە کە چالاکییان بۆ بکات. وەک تاکە کەس بە شێوەی نووسین، رۆژنامە و یا پلاکارد، یا بە لایەنگری لە حیزبەکان و بەشداریکردن لە پرۆژەکانیاندا، بیر و بۆچوونەکانی خۆیان بدرکێنن. یا ئەوەیکە لە ناو گرووپە جۆرواجۆرەکانی سەربەخۆی خەڵکی دا(بۆ نموونە، ئەوانەی دژ بە "سازکردنی ناوەندی ئەتۆمی"، یا "ئامێری سووتاندنی زوباڵە" یا دژبە "دروستکردنی ئۆتوبان لە پەناماڵی خەڵکی" یا "بەرگری لە مافی ئاژەڵ" ن و یا بە مەبەستێکی دیکە گرووپێکیان بۆ هاسانکردنەوەی ژیانی رۆژانەی مرۆڤ و بەرگریکردن لە پیس و پڵۆخی کۆمەڵگا پێکیانهێناوە، بەشداری بکەن و لەوێدا چالاکی خۆیان نیشان بدەن.

زۆر مرۆڤ هەن کە هەموورۆژێ سەبارەت بە کردەوەکانی دەوڵەت یا خود پلانی حیزبەکان گوشاری خوێنی خۆیان دەبەنە سەرێ و حاڵەتێکی دژایەتی لە خۆدا شک دەبەن ، کەچی لە عەمەلیشداهیچی بۆ ناکەن. جا هەندێ لە رووی تەمبەڵی و هەندێکیش ترس لە داهاتووی کاریی دەبێتە هۆی ئاکتیڤ نەبوونیان. بەڵام بۆ پێکهاتن و راگرتنی بەردەوامی دێموکراتی پێویستی بە تەک تەکی مرۆڤ و بەشداری بێ پسانەوەی رۆژانەی هەموو بەشەکانی کۆمەڵگا هەیە.

له دێموکراسیدا چۆن لەگەڵ ئۆپۆزیسیۆن مامڵە دەکرێت؟

بەشداری مرۆڤ بۆ ڕاگرتن و سەقامگیربوونی دێموکراتی لە کۆمەڵگادا گرنگ و زۆر پێویستە چونکە، لە هەموو کۆمەڵگایەکدا کەس، گرووپ یا خود حیزب هەن کە دژ بە دێموکراتین. ئەوان لە ئازادی و دێموکراتی بۆ گەیشتن بە پلانەکانیان کەڵک وەردەگرن. بەداخەوە لە کۆمەڵگای دێموکراتیکدا ئەو چەشنە مرۆڤە نادێموکراتانەش مافی خۆیان هەیە کە بۆ بڵاوکردنەوە و پرۆپاگەندای باوەڕکانی خۆیان چالاکی بکەن. بۆ نموونە لە ئاڵمان دوای ئەو هەموو ئەزموونە تاڵانەی شەڕەکانی جیهانی یەک و دوو، ئێستاش بەشێک لە مرۆڤ چالاکی بۆ گەڕانەوەی حکوومەتی فاشیستیی هیتلێری دەکەن. بە بڕوای ئەوان دەبێ هەموو بیانییەکان ئاڵمان بەجێ بێڵن چونکە گۆیا جێی کاری ئاڵمانییەکانیان گرتۆتەوە!

سەرەڕای ئازادبوونی مافی خۆپێشاندان و چالاکی سیاسی ئەو مرۆڤانە، یاسا بۆ بەرگری و تەنانەت یاساغ کردنی ئەو حیزبانەی بە ڕاشکاوی دژ بە دێموکراتی هەنگاو هەڵدێننەوە، دەتوانێ هەوڵ بدا. بەتایبەت ئەو کەسانەی لە کاری دەوڵەتی دان و بە شێوەی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەو چەشنە ڕێکخراوە نا دێموکراتییانە چالاکی بکەن، دەبێ ترسی لە دەست چوونی کارەکەیان هەبێ.
بەڵام ئەو حیزب و دەستانەی کە لە ئۆپۆزیسیۆن دان و ڕەخنە لە کاری دەوڵەت دەگرن بۆ هێنانە سەرکاری یاسایەکی باشتر یا خود بۆ هاسانکاری و بەرەو پێشبردنی کۆمەڵگا و لایەنگری لە مافی خەڵکی، دەتوانن لە ئازادی تەواو دا بە هەموو شێوەیەک دژ بە دەوڵەت ڕاوەستن بە بێ ئەوەی تۆسقاڵێک مەترسییان لە داهاتووی ژیان یا کاریی خۆیان هەبێ.

به گشتی له کۆمەڵگایەکی دێموکراتیکدا ئەو تاک یا گرووپ یا حیزبانەی له ئاڕاستەی دێموکراسیدا هەنگاو هەڵدێننەوە، ئازادی تەواویان هەیە بۆ هەر چەشنە کارێکی سیاسی بە بێ ئەوەی هیچ ترسێکیان لە داهاتوو هەبێ.

بۆچی دەبێ مرۆڤ مەیلی سیاسیان هەبێ؟

هەندێک لە مرۆڤ پێیانوایە سیاسەت دووکانێکی پیسە، ماندووکەر و زۆر تێکەڵپێکەڵە. هەر بەو هۆیانە دەبێ مرۆڤ خۆ لە سیاسەت لادات و ئەو ئەرکە بە سیاسەتوانان بسپێرێ و ئەوانی پێوە سەرقاڵ بکات!

سەرەڕای بوونی تەلەفیزیۆن و ڕۆژنامە و مێدیا گشتییەکان، زۆر کەس هەن کە سیاسەت لایان زۆر بێگانەیە و ئەوان حاڵی نین چ لە پارلەمان و دەوڵەت دەگوزەرێ! پێیان وایە کە چونکە سیاسەتوانان لە ئێمە باشتر سیاسەت دەزانن، دەبێ مافی خۆتێوەردان لە کاروباری سیاسی هەر هی ئەوان بێ! کەسانێکیش پێیانوایە، ئێمە خۆ هیچ کارێکمان لە دەست بەر نایە، لە هەر حاڵدا سیاسەتوانان ئەو شتەی پێیانخۆش بێ دەیکەن و کار بۆ فەقیر و مرۆڤی خوارەوە ناکەن!

هەرکەس خۆی لە کاری سیاسی بشارێتەوە و بەشداری لە هەڵبژاردنەکان و گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵگادا نەکات و بە گشتی ئینترەسە بۆ بارودۆخی سیاسی وڵاتەکەی نیشان نەدات، ڕێگا خۆش دەکا بۆ کەسانی تر کە ئەوان خەونەکانی خۆیان وەدی بێنن.

سیاسەت پەیوەندی بە هەموو بەشدارانی کۆمەڵگاوە هەیە. هەرکام لە ئێمە بۆ ژیانێکی باشتر دەبێ بە هەر شێوەیەک کە بۆمان بگونجێ، چالاکییمان لەو بوارە گرینگە دا هەبێ. دەبێ ئەوەش بزانین کە بەشداری لە سیاسەت بڕیار دان لەسەر داهاتووی ژیانمانە. ئێمە دەبێ خۆمان عادەت بدەین بە بەشداری ڕۆژانە لە کاروباری سیاسی وڵاتەکەمان و لانی کەم لە مێدیا گشتییەکانەوە ئاگاداری کێشەکان و ئاڵوگۆڕەکان بین، چونکە تەنیا بەشداری ساڵانە لە هەڵبژاردنەکاندا ناتوانێ بە تەنیا

گۆڕانکاریی دروست پێک بێنێ و وەڵامدەری ویستەکانمان بێت، بەبێ ئەویکە ئاگاداری و بەشداری و زانیاریمان لەسەر بارودۆخی کۆمەڵگاکەمان نەبێ.

کۆتایی